

KATONA ESZTER

## Mussolini és a spanyol polgárháború

Mussolini érdeklődése a spanyolok iránt a húszas évekre, Miguel Primo de Rivera tábornok diktatúrájának kezdeteire nyúlik vissza. Az 1923-ban kormányfővé kinevezett katonai kormányzót XIII. Alfonz római látogatásuk alkalmával „Itt van az én Mussolinim!” felkiáltással mutatta be az olasz királynak.<sup>1</sup> A Duce Primo bukása után is figyelemmel kísérte a spanyol politika alakulását, mivel a második spanyol köztársaság és a demokrácia győzelmében veszélyt látott a lehetséges analógia miatt. Mindkét országban „kétfejű” kormányzás állt fenn; 1930 elején XIII. Alfonz „elbocsátotta” a diktátort, s ezt tizenhárom hónap múlva a monarchia alámerülése követte. 1931-ben a Duce tollából született egy érdekes aforizmagyűjtemény, mely a spanyol köztársaságról alkotott véleményét summázta. Ezek képezték későbbi spanyolországi politikája egyik pillérét, ezért érdemes kiemelni közülük legalább két gondolatot.

„A Spanyol Köztársaság nem forradalom, hanem plágium. Egy százötven éves késéssel született plágium – jegyezte föl. – Egy parlamentáris köztársaság létesítése ma olyan, mint petróleumlámpával világítani az elektromosság korszakában.”<sup>2</sup> Majd tovább viszi gondolatát, s a kilencedik „aforizmában” már ideológiai kérdéseket vetít az államforma problémakörére: „Ma már nem a köztársaság, vagy a monarchia a kér-

<sup>1</sup> A két diktatúra kapcsolatairól jól dokumentált monográfiát publikált Gustavo Palomares LERMA: *Mussolini y Primo de Rivera. Política exterior de los dictadores*. Eudema Universidad, Textos de apoyo, Madrid, 1989. – Az 1923 novemberi római látogatásról lásd Jordi Cassass Ymbert: *La dictadura de Primo de Rivera 1923–1930. Textos*. Anthropos, Barcelona, 1983. 118–122.

<sup>2</sup> Az aforizákat spanyolul idézi Morten HEIBERG: *Emperadores del Mediterráneo*. Crítica, Barcelona, 2003. 35–36.

dés, hanem a kommunizmus, vagy a fasizmus.” Tehát a köztársaság elkerülhetetlenül a kommunizmusba fogja vezetni Spanyolországot.

## Előzmények: a kapcsolatok keresése

Mussolini külpolitikájának legjellemzőbb vonása kétségkívül az agresszió volt. Megtámadta Etiópiát, beavatkozott a spanyol polgárháborúba, később több fronton hadviselő lett a második világháborúban. Ezek a lépések nagyhatalmi céljaiból eredtek. Spanyolországgal szemben 1931–36 között kétarcú stratégiát alakított ki. Hivatalosan elismerte a köztársasági kormányt, azonban mindent megtett, hogy támogassa az annak megdöntésére készülő erőket.

Az első konspirációra 1932-ben került sor, s már ez is olasz támogatást élvezett. Áprilisban az olasz légügyi miniszternél, Italo Balbónál járt Juan Ansaldo ígéretet kapott, hogy az olaszok fegyverrel támogatnák a José Sanjurjo tábornok által vezetett akciót. A támogatásból azonban nem lett semmi, mivel a felkelés már csírájában elbukott.<sup>3</sup> Az 1933 novemberében bekövetkező spanyol jobboldali fordulat biztató jel lehetett volna, Mussolininek azonban csalódnia kellett, hisz a baloldal bukása nem hozta magával a köztársaság megdöntését.<sup>4</sup>

Közeledésekre 1933 őszén került ismét sor. Ekkor Ansaldóval Rómába érkezett az alfonzista monarchisták vezére, Calvo Sotelo is. Találkoztak Italo Balbóval és Mussolinivel, látogatásukról azonban kevés információ maradt fent. Feltehetőleg az 1934-ben aláírt titkos egyezmény<sup>5</sup> végrehajtásának az előkészítéséről folytattak tárgyalásokat az olasz vezetőkkel. Ezt az egyezményt 1934. március 31-én aláírták ugyan, olasz részről azonban nem jelentett túlzott elköteleződést. Valójában az ígért fegyverek nem érkeztek meg, s az anyagi támogatásnak is csak az egyharmadát teljesítették az olaszok.<sup>6</sup>

Az 1934-es olasz–spanyol titkos megbeszélések kapcsán két kérdés is felvetődhet. Az egyik, hogy a Duce vajon miért nem az olasz fasizmushoz ideológiailag közelebb álló Falangét támogatta. Erre a válasz egyértelmű: 1934–35-ben a spanyol Falangének egyáltalán nem volt erős bázisa,

<sup>3</sup> John F. COVERDALE: *Italian intervention in the Spanish Civil War*. Princeton University Press, Princeton, 1975. 40. (Őt idézi: Morten HEIBERG: i. m. 40.)

<sup>4</sup> Ismael SAZ-CAMPOS: Fascism and Empire: Fascist Italy against Republican Spain. In: Ranaan REIN (szerk.): *Spain and the Mediterranean since 1898*. 1999. 120. (Őt idézi Morten HEIBERG: i. m. 40.)

<sup>5</sup> A dokumentumot idézi Massimo MAZZETTI: I contatti del governo italiano con i cospiratori militari spagnoli prima del luglio 1936. *Storia Contemporanea*, 1979. 6. 1181–1194.

<sup>6</sup> Morten HEIBERG: i. m. 41.

és alig gyakorolt hatást a politikai életre. Ezzel szemben a monarchista hagyományok sokkal mélyebb gyökeret eresztettek a spanyol politikában. A másik kérdés, hogy Mussolini vajon miért támogatta a monarchistákat, hisz – ahogy az aforizmákból kiderült – a monarchiáról is negatív véleménye volt. Jóllehet a spanyol monarchisták iránt a Duce alig érzett nagyobb vonzalmat, mint a köztársasági kormány iránt, az előbbiek mégis a hasznára lehettek, míg az utóbbiaktól tartott. Azért döntött végül a monarchisták – a kisebbik rossz – támogatása mellett, mert a francia befolyást akarta csökkenteni Spanyolországban és a Földközi-tenger nyugati medencéjében, elhárítva ezzel egy lehetséges szorosabb spanyol–francia szövetség kialakulását, amely veszélyeztette volna saját mediterrán stratégiáját.<sup>7</sup>

Az 1934. március 31-én aláírt egyezmény azonban a gyakorlati megvalósításig nem jutott el. Mussolinit 1935-ben már sokkal inkább az etióp probléma foglalkoztatta. A spanyol felkeléssel szembeni olasz szkepticizmus bizonyos mértékben persze érthető is volt, hiszen a spanyol összeesküvők már két éve ígérték a felkelés azonnali megindítását, de 1932 áprilisa óta gyakorlatilag semmi sem történt.

## A polgárháború kirobbanása és az olasz döntés

Róma – Giuseppe Luccardi, tangeri olasz katonai attasé jelentéséből – már hetekkel előtte, 1936. június 6-án hírt kapott a közelgő spanyol katonai lázadás lehetőségéről.<sup>8</sup> Nem sokkal később, június 14-én az 1934-es spanyol küldöttség egyik résztvevője, Antonio Goicoechea is kapcsolatba lépett az olaszokkal, értesítve őket a spanyol összeesküvők terveiről.<sup>9</sup> Egy hónappal később pedig már a tangeri olasz főkonzul, Pier Filippo De Rossi is tájékoztatta Rómát egy küszöbön álló tetuáni felkelés eshetőségéről Franco vezetésével.<sup>10</sup> Az olasz vezetők azonban ekkor még igen határozott nemmel utasították el a kért támogatást.

Az intervenciót közvetlenül megelőző számos dokumentum közül Franco Mussolinihoz írt, 1936. július 12-i dátumú, a Duce felé nagy engedelményeket sejtető levelét érdemes kiemelni. Ebben kijelenti, hogy győzelme

<sup>7</sup> John F. COVERDALE: *I fascisti italiani alla guerra di Spagna*. Laterza, Bari, 1977. 42–47.

<sup>8</sup> Morten HEIBERG: i. m. 51.

<sup>9</sup> Massimo MAZZETTI: i. m. 1191–1194.

<sup>10</sup> *Documenti Diplomatici Italiani (DDI)* [Olasz Diplomáciai Iratok]. VIII. sorozat, IV. kötet. 607. – Franco nem tartózkodott Marokkóban, mivel Manuel Azaña köztársasági kormánya a tenerifei katonai körzet parancsnokává nevezte ki.

esetén kész fasiszta típusú köztársaságot létrehozni Spanyolországban, valamint el akarja kerülni, hogy hazája a Szovjetunió csatlósává váljon. Ehhez mindössze nyolc repülőgépet kérne az olaszoktól. Ha Mussolini elfogadná ajánlatát, Franco garantálja a jövőbeli több mint baráti kapcsolatokat.<sup>11</sup> A spanyol tábornok felvillantotta tehát annak az esélyét az olasz diktátor előtt, hogy a mediterrán térségben két fasiszta hatalom jöhetne létre. Ennek ellenére Mussolini elutasító választ adott a megkeresésre, azzal indokolva döntését, hogy nincs birtokában annyi repülőgép, amennyire a spanyolok igényt tartanának.<sup>12</sup> Egy július 25-i dokumentumból azonban kiderül, hogy Franco nem adta fel ilyen könnyen a szándékát. Luccardin keresztül Rómába újabb üzenetet küldött, amelyben pontosítja igényeit, majd kijelenti, hogy a kért támogatás birtokában garantálni tudja a sikert.<sup>13</sup>

Ekkor valóban fordulat történt az olasz álláspontban: Mussolini július 27-én – a korábbi elutasító válasz ellenére – a beavatkozás mellett döntött. Vajon mi változtatta meg néhány hét leforgása alatt a véleményét? Renzo De Felice Mussolini-monográfiájában két nyomós indokot valószínűsít. Az egyik: Mussolini értesült arról, hogy a francia kormány fegyvereket ígér a spanyol köztársasági kormánynak.<sup>14</sup> Ez azonban téves feltételezés. Miután ugyanis a katonai levéltárak dokumentumai hozzáférhetővé váltak, a kutatások<sup>15</sup> kiderítették, hogy Mussolini akkor és annak az ismeretében döntött a támogatás mellett, amikor már tisztában volt azzal, hogy Léon Blum végül is visszalépett a támogatástól. A francia kormány csak később változtatott valamelyest döntésén, amikor világossá vált, hogy Mussolini erőteljesen támogatja Francót.

A másik ok, amelyet De Felice említ, az, hogy a felkelést irányító spanyol tábornokok, Mola és Franco, Mussolinin kívül Berlin segítségét is keresték. Jóllehet a katonai felkelés kitörésének pillanatában még nem volt kapcsolat Róma és Berlin között a spanyol kérdésben, Mussolininek tudomása volt Hitler álláspontjáról,<sup>16</sup> s ez sokban hozzájárult a Duce döntéséhez is.

<sup>11</sup> Uo. 652.

<sup>12</sup> Uo. 651.

<sup>13</sup> Luccardi távirata a SIM-nek (*Servizio Informazioni Militare*) 1935. július 25. Idézi: Morten HEIBERG: i. m. 59.

<sup>14</sup> Renzo DE FELICE: *Mussolini il duce. II. Lo stato totalitario 1936–1940*. Einaudi, Torino, 1981. 366.; Hugh THOMAS: *La guerra civil española*. I. k. Ediciones Grijalbo, Barcelona, 1976. 383.

<sup>15</sup> Ismael SAZ-CAMPOS: *Mussolini contra la II República: hostilidad, conspiraciones, intervención 1931–1936*. Edicions Alfons el Magnànim, Valencia, 1986.

<sup>16</sup> DDI, VIII. sorozat, IV. k. 662.

Ám a német és az olasz intervenció között fontos különbségeket találunk mind az indítékok, mind a stratégia és a megvalósulás tekintetében. Mussolini és Hitler nyíltan hangoztatott ideológiai és stratégiai célja a kommunizmus megállítása, valamint Franciaország elszigetelése volt. Azonban a Führer indítékai között fontos helyet foglalt el az a lehetőség is, hogy a fiatal német légierő ne csak hadgyakorlatokon, hanem harc-téri körülmények között is kipróbálhassa erejét. A másik ok egyértelműen gazdasági természetű volt, hiszen Németország számára Spanyolország nyersanyagszállítással tudta kiegyenlíteni tartozását, vagyis nem ingyenes segítségről volt szó a németek részéről. Spanyolország a háborúra készülődő Németország egyik fontos nyersanyagellátójaként szerepelt tehát Hitler terveiben.<sup>17</sup>

Hitler gyakorlatias szempontjaitól eltérően Mussolini döntésében kevésbé racionális okokat, valamint ideológiai megfontolásokat is találhatunk. Az olasz diktátor imperialista céljai egyáltalán nem álltak arányban országa katonai felkészültségével. A Duce álmának, a Mare Nostrum feletti olasz hegemoniának a megvalósítása felé azonban jó lépcsőfoknak tűnt a katonai intervenció és ennek következményeként a spanyolok függő helyzetbe hozása. Ciano gróf híres naplójában, 1939 februárjában ugyanezt a gondolatot fogalmazta meg, rávilágítva, hogy Franco győzelmével „a római-földközi-tengeri birodalom alapjainak a lerakása történt meg.”<sup>18</sup> Valójában Mussolini már a '20-as évek második felétől dokumentálhatóan szemet vetett a Baleári-szigetekre, tekintettel azok stratégiai fontosságára.

Az 1936 júliusában Barcelonába érkező Camillo Berneri, az olasz anarchizmus és antifasizmus egyik fontos személyisége is erre a tényre hívja fel a figyelmet Mussolini *alla conquista delle Baleari* című könyvében.<sup>19</sup> Berneri szisztematikusan átvizsgálta a fasiszta diplomácia által elhagyott barcelonai olasz főkonzulátusi archívum anarchista kézbe került iratanyagát, s e kutatómunka összegzését tárja elének a fent említett egykorú dossziében. Könyvének célja, hogy a közvélemény elé tárja és dokumentumok erejével bizonyítsa: milyen komoly tervei voltak Mussolininek a Baleár-szigetekkel; ez volt az egyik fő indoka annak, hogy a polgárháborús intervenció mellett döntött. Már 1936 novemberében, alighogy

<sup>17</sup> Stanley G. PAYNE: *¿Por qué la República perdió la guerra?* Espasa, Madrid, 2010. 137.; Anthony BEEVOR: *A spanyol polgárháború.* Európa, Budapest, 2002. 241., 388.

<sup>18</sup> Galeazzo CIANO: *Ciano gróf naplója.* Ármádia, Budapest, 1999. 36.

<sup>19</sup> Az írás először spanyolul jelent meg (1937), majd egy francia fordítás (1938) is napvilágot látott. Berneri anyanyelvén, olaszul csak 2002-ben adták ki a könyvet. Camillo BERNERI: *Mussolini alla conquista delle Baleari.* Galzerano editore, Casalvelino Scalo, 2002.

elindult az első olasz alakulat a spanyol lázadók megsegítésére, az olasz vezér a Fasiszta Nagytanács zárt gyűlésén kijelentette, hogy „a Baleárok már a mi tulajdonunk”,<sup>20</sup> habár valós szándékát igyekezett eltitkolni mind Franco, mind a nyugati nagyhatalmak előtt.

Mussolini expanzív terveinek középpontja a húszas évektől a Földközi-tenger medencéje volt; ezen belül az Adriai-tenger egyre inkább csupán kis öböl lett a Duce szemében. Sokkal messzebbre tekintett, az egész mediterráneum ura akart lenni. Ezen az úton azonban Spanyolországba ütközött, amelyet meghódítandó területnek tekintett, ehhez pedig a hídfő éppen a Baleár-szigetcsoporthoz volt. A baleári hódítást azonban Mussolini „barátságos” eszközökkel és nem nyílt agresszióval képzelte el, vagy úgy, hogy – Berneri szavaival – „a római sasok a latin testvéri barátság trójai falovába bújva orvul hatoltak be Spanyolországba”.<sup>21</sup> A behatolás különböző irányokból valósult meg. 1926-tól rendszeresen érkeztek hajókirándulást tevő olaszok, látszólag turisztikai szándékkal. A diplomáciai iratokból azonban kitűnik, hogy már ezeknek az utaknak is voltak politikai indítékai. Bizonyos hajóutakat például kifejezetten ifjú fasisztáknak szerveztek. Az egyik ilyen kirándulás keretében (1929 szeptemberében) Mussolini két fia is ellátogatott a spanyol szigetekre.<sup>22</sup> A későbbi olasz légügyi miniszter, Italo Balbo<sup>23</sup> is látogatást tett 1928-ban a szigeteken, valamint más fontos olasz politikai személyiségek is találkoztak Primo de Riverával és XIII. Alfonzzal. Az olasz katonai személyiségekkel együtt nemegyszer nagy mennyiségű hadianyag is érkezett a térségbe. A Baleárok katonai és politika helyzetének minden mozzanata érdekelte az olasz külügyet, s ennek érdekében folyamatos figyelemmel kísérték a helyi sajtót. Innen tájékozódtak arról is, hogy milyen az olaszok megítélése a spanyol közvéleményben.

Az olaszok baleári térhódításában érdekes módon a két legfontosabb szempont az olasz presztízs és a katonai tekintélyszerzés volt. A gazdasági érdekek nyíltan szinte alig jelentek meg. Az olasz diplomaták folyamatosan jelentettek Rómának az olaszok ottani megítéléséről, a helyi politikai helyzetről, a külföldi hatalmak befolyásáról és más nemzetek tevékenységéről.

A Földközi-tenger medencéjét Berneri stratégiaileg igen összetett problémaként mutatja be. Eszerint az angol, a francia és a német érdekek találkozása miatt Spanyolország könnyen olyan helyzetbe sodródhatott,

<sup>20</sup> Camillo BERNERI: i. m. 13. (Claudio Venza előszava).

<sup>21</sup> Uo. 75.

<sup>22</sup> Uo. 92.

<sup>23</sup> Balbo 1929 szeptemberétől töltötte be a miniszteri posztot.

amikor éppen Olaszország segíthette volna az említett hatalmak befolyásának ellensúlyozásában.

A spanyol polgárháború kirobbanásától kezdve a baleári térség és Olaszország között még szorosabb lett a kapcsolat. A felkelők kezére került Palma de Mallorca és Genova, valamint Palma és Róma között rendszeresültek a hajójáratok. Hamarosan megjelentek a helyszínen az olasz bombázók, a vadászpilóták és az olasz hadiflotta egységei is. Mallorcán olasz technikusok irányítása alatt egy fegyvergyár is megkezdte a működését. Az útleveleket az olaszok ellenőrizték, a Mallorcán feladott levelekre olasz bélyeget ragasztottak, és a vámhivatalokat is az olaszok felügyelték. Az olaszok szándéka nem is lehetett volna egyértelműbb.

A magyar diplomáciai jelentésekből az is kiderül, hogy Mussolini terveiről nemzetközi szinten is voltak feltételezések. A londoni magyar követ, Masirevich Szilárd jelentést írt Kánya Kálmán külügyminiszternek, amelyben a *The Week*ben közölt *Mediterranean Madness* című cikkből kiemeli, hogy Franco és Mussolini között már korábban is volt valamilyen összeköttetés. Franco segítséget kért az olaszoktól a Népfront megdöntésére, és cserébe Ceutát és (a köztársasági kézen maradt) Menorcát ajánlotta fel a Ducénak. Ezt a hírt katonai körök sem tekintették teljesen légből kapottnak.<sup>24</sup>

Valamivel későbbi datálású az a magyar irat, amely a francia álláspontot tárja elénk. A párizsi követségi tanácsosnak és ideiglenes ügyvivőnek, Király Lukács Györgynek a francia külügyminisztérium kabinetfőnökével, Rochat-val folytatott beszélgetéséből kitűnt, hogy a franciák ugyan nem látták tisztán Mussolini spanyolországi céljait, azonban biztosan nem nyugodtak volna bele abba, ha az olaszok ráteszik kezüket a Baleárokra, vagy más, afrikai kommunikációs vonalaikat veszélyeztető támaszpontokra. Világosan látták annak veszélyét, hogy Mussolini terjedésével elvághatná Franciaországot észak-afrikai területeitől.<sup>25</sup>

Mussolini fent vázolt elképzelései egyáltalán nem álltak összhangban a spanyolok aspirációival. 1936 végére már átrendeződött az európai politikai erőter. Az olasz–spanyol függőség helyett egy másik dependens viszony körvonalai kezdtek kirajzolódni, hiszen Spanyolország „végre összeboronálta a fasiszta hatalmakat... Ennek az eredménye volt a Berlin–Róma–tengely..., ettől az időponttól fogva létezett valamilyen fasiszta

<sup>24</sup> Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) K-63. 274. cs. 1936. 29/1. Spanyolország, belpolitikai helyzet, 352. London, 1936. augusztus 1. Masirevich Szilárd Kánya Kálmánnak (133/pol.-1936).

<sup>25</sup> MOL K-63. 275. cs. 1937. 29/1. Spanyolország, belpolitikai helyzet, polgárháború, 677–678. Párizs, 1937. szeptember 7. Király Lukács György Kánya Kálmánnak (133/pol.-1936).

internacionálé, berlini hatalmi központtal.”<sup>26</sup> Maga a Berlin–Róma-tengely fogalma először Mussolini szájából hangzott el 1936 novemberében.

Az első olasz segítség tizenkét darab Savoia-Marchetti 81-es típusú repülőgép volt. Közülük csak kilenc ért földet Melillában. Ez ugyan mértékében a német támogatás<sup>27</sup> alatt maradt, mégis jelentős szerepe volt abban, hogy a felkelők Afrikából át tudtak kelni a félszigetre. Az ezt követően érkező olasz–német segítségnek köszönhetően augusztus folyamán Franco hatezer-ötszáz emberét, szeptember-októberben még további tizennégyezer katonát tudott átszállítani Észak-Afrikából az anyaországba.<sup>28</sup> Ennek a segítségnek a fontosságát néhány történész ugyan vitatja,<sup>29</sup> annyi azonban bizonyos, hogy ha ez a támogatás nem lett volna, a lázadó tábornokoknak már a felkelés kezdeti szakaszában komoly problémát okozott volna az utánpótlás átszállítása. Több történész – köztük Payne és Thomas is – éppen ezért úgy véli, hogy egyenesen az olaszok (és a németek) döntő beavatkozása változtatta a mármár kudarcba fulladó kezdeti katonai lázadást véres polgárháborúvá.

A német és az olasz intervenció a polgárháború menetébe azért is kellett ideges hangulatot Angliában és Franciaországban, mert kormánykörök félték, hogy Németország és Olaszország területi koncessziót kap a nacionalista kormánytól. Ciano gróf 1936. december 31-i kijelentése, mely szerint Spanyolország területi integritását tiszteletben fogják tartani, némiképp ugyan megnyugtatta Londont és Párizst, de a gyanút mégsem tudta elterelni – írta Wodianer Andor 1937-es, Spanyolországra vonatkozó jelentésében.<sup>30</sup>

Az olasz támogatás kompenzációjaként Franco és Mussolini között 1936. november 28-án született egy titkos egyezmény, amelyben a spanyol Caudillo egy sor politikai tartalmú a priori ígéretet tett az olaszok felé.<sup>31</sup> Ebből a szempontból ez az egyezmény látszólag Spanyolország vak behódolását dokumentálja Olaszország előtt. A két szerződő fél mindenekelőtt katonai segítséget és barátságot esküdött egymásnak.

<sup>26</sup> Joachim FEST: *Hitler*. Hutchinson, London, 1971. 501. (Fordításban idézi GÖMÖRI Endre: A „vezércsel”. *Franco és Hitler: a hintapolitika iskolája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 27.)

<sup>27</sup> Németország először húsz darab Junkers 52-es típusú szállító repülőgépet küldött, kétszeresét annak, amit Franco kért. Augusztus 7-én Hitler további huszonhét harci géppel, öt tankkal, negyven gépfegyverrel és tizenkét léghárító ágyúval támogatta a lázadókat.

<sup>28</sup> Morten HEIBERG: i. m. 65–66.

<sup>29</sup> Jesús María SALAS LARRAZÁBAL: *Intervención extranjera en la guerra de España*. Editora Nacional, Madrid, 1974.

<sup>30</sup> MOL K-63. 275. cs. 1937. 29. Spanyolország, általános külpolitika, 20–31. Lisszabon, 1937. február 25. Wodianer Andor Hertelendy Andornak.

<sup>31</sup> Morten HEIBERG: i. m. 140–141.

A történészek igen eltérő véleményen vannak ennek az egyezménynek az értékelésében. A Róma–Berlin-tengely és a spanyol polgárháború kapcsolatát vizsgáló Mario Toscano<sup>32</sup> például jelentéktelennek tartja az egyezményben vállalt spanyol kötelezettségeket – pontosabban ígéreteket – az olasz támogatás mértékéhez viszonyítva. Vele szemben Santarelli<sup>33</sup> úgy véli, hogy Olaszországnak ezzel a megállapodással sikerült megvásárolnia Spanyolországot. Hozzá kell azonban tennünk, hogy hosszú távon valóban csekély jelentőségűnek bizonyult az 1936. novemberi paktum, tekintve, hogy Francónak sikerült kijátszania az egyezmény teljesítését. Arról se feledkezzünk meg azonban, hogy a második világháború alatt Franco fontos gesztusokat tesz majd Olaszország (és Németország) felé, olyan engedményeket – s ennek első dokumentuma éppen az 1936. november 28-i egyezmény –, melyek nem éppen Spanyolország hivatalosan kinyilvánított semlegességére utalnak.

## Olasz részvétel a háborúban

A katonai felkelés első heteiben az olaszok hadifelszereléssel, repülőkkal és technikai szakemberekkel segítették a spanyol lázadókat, de reguláris alakulatokat egyelőre nem küldtek. A szocialista Largo Caballero szeptember 4-i miniszterelnökké választásával azonban Mussolini szinte megvalósulni látta említett aforizmáját: vagyis hogy a köztársaság megállíthatatlanul a kommunizmusba fogja sodorni Spanyolországot. Talán éppen ez győzte meg a Ducét arról, hogy elérkezett az idő a nagyobb erejű beavatkozásra, hisz a kommunizmus elleni harc szempontja mindig is jó indok volt arra, hogy az olasz befolyást kiterjessze a Földközi-tenger medencéjére. Bár Franco nem kérte olasz reguláris csapatok segítségét, októberben megindult az olasz „önkéntesek” – akik csak nevükben kapták az önkéntes jelzőt (*Corpo di Truppe Volontarie*, CTV), valójában a reguláris hadsereg tagjai és kényszersorozott katonák voltak – szervezése, Mario Roatta tábornok vezetésével.<sup>34</sup>

Az első olasz szárazföldi katonai alakulatok a málagai ütközetben (1937. február) vettek részt. Az itt elért viszonylag gyors győzelem viszont illúziókat ébresztett az olaszokban mind erejükre, mind kilátásaikra vonatkozólag.

<sup>32</sup> Mario TOSCANO: *L'Asse Roma-Berlino – il patto antikomintern – la guerra civile in Spagna*. In: *La politica estera italiana dal 1914 al 1943*. ERI, Torino, 1963. 207.

<sup>33</sup> Enzo SANTARELLI: *Storia del movimento e del regime fascista*. II. k. L'Unità, Roma, 1973. 264.

<sup>34</sup> Morten HEIBERG: i. m. 73.

Az olaszok abban bíztak, hogy a felkelők aránylag kis támogatással gyorsan sikerre viszik a lázadást. A gyors fordulat azonban, amelyre Mussolini és Ciano is számított, és amelyre politikai stratégiájukat alapozták, nem következett be: a spanyol intervenció olyan lett az olasz külpolitika számára, mint a futóhomok.

Az olasz támogatás legerősebb tényezője a légierő volt. Mintegy ötezer katona szolgált a Mallorcán állomásozó Legionárius Légierő kötelékében. Innen felszállva az olaszok rendszeresen zaklathatták a köztársaságiak hajóit, valamint portyázásaikkal rémületben tartották Barcelona és Valencia polgári lakosságát.<sup>35</sup> Mussolini számára stratégiaileg is fontos volt, hogy légierije egy része a Baleár-szigeteken lehetett, hiszen egy európai háború esetén a mallorcai olasz erők könnyűszerrel támadhatták volna az észak-afrikai gyarmati hadtesteket szállító francia konvojokat is.<sup>36</sup>

Az olasz intervenció katonai vonatkozásainak részletes elemzése nélkül is érdemes kiemelni az olasz fasizmus és a spanyol nacionalista tábor háborús stratégiája közötti jelentős különbséget. Franco és Mussolini között e tekintetben jóformán soha nem volt egyetértés. Az olasz diktátor gyorsan – minél kevesebb anyagi és emberáldozattal – akarta kivívni a győzelmet. Franco ellenben fokozatosan, méterről méterre haladva szándékozott meghódítani Spanyolországot.<sup>37</sup>

Egyébként Hitler is hasonló stratégiát vallott. Jóllehet támogatta a felkelőket, igazából nem tett semmit a gyors győzelemért. Számára az Ibériai-félszigeten kialakult krízis igen hasznos volt, egyrészt mert saját katonai terveiről némileg elterelte a nemzetközi figyelmet, másrészt mert a spanyol háború alaposan felforgatta az európai hatalmi viszonyokat, s az elhúzódó ibériai konfliktus hosszú időre lekötve tartotta potenciális politikai és katonai ellenfeleinek a figyelmét.<sup>38</sup>

A fentebb említett spanyol és olasz felfogásbeli különbség több konfliktust is előidézett a hadvezetés döntéseiben. A polgárháború alatti első nagyobb súrlódásra a guadalajarai ütközet (1937. március) kapcsán került sor. Ez vízválasztó esemény volt a spanyol–olasz kapcsolatokban.<sup>39</sup>

<sup>35</sup> Anthony BEEVOR: i. m. 332.

<sup>36</sup> Uo. 537.

<sup>37</sup> Paul PRESTON: *Francisco Franco. La lunga vita del Caudillo*. Mondadori, Milano, 1997. 243.; Gianluca ANDRÉ: L'intervento in Spagna e la politica estera fascista. In: *Italia y la guerra civil española. Simposio celebrado en la Escuela Española de Historia y Arqueología de Roma*. CSIC–Centro de Estudios Históricos, Madrid, 1986. 18.

<sup>38</sup> Stanley G. PAYNE: i. m. 133., 141., 281.

<sup>39</sup> Paul PRESTON: i. m. 227–240.; Anthony BEEVOR: i. m. 344–362.; Morten HEIBERG: i. m. 96–98.; ORMOS Mária: *Mussolini*. II. k. Polgart, Budapest, 2000. 420–421.

A csata az olaszok első nagy veresége volt. Az olasz hadvezetés azonban vonakodott elismerni saját hibáját, és igyekezett a spanyol parancsnokokra hárítani a felelősséget. Mint ahogy az a római magyar követ, Villani Frigyes jelentéséből kitűnik, Ciano nem leplezte a spanyol hadi szellemmel szembeni megvetését. Mussolini vejének egyértelműen az volt a véleménye, hogy a spanyolok, ahol lehet, igyekeznek magukat távol tartani a harctól, „melyben kizárólag idegen katonák vesznek részt”.<sup>40</sup> Az olaszoknak a spanyol hadvezetéssel szembeni megvetése több későbbi jelentésből<sup>41</sup> is kitűnik. Az is jellemző volt, hogy katonai sikerek esetén az olaszok hajlamosak voltak a dicsőséget kizárólag saját győzelmüknek beállítani. Ez a kérkedő magatartás nem egyszer visszatetszést váltott ki nemcsak a felkelő hadsereg spanyol katonáiból, de hadvezetésükből is.<sup>42</sup>

Guadalajara után a CTV-t átszervezték és új főparancsnokot neveztek ki, Ettore Bastico személyében. A guadalajarai ütközetnek diplomáciai kihatása is volt. Addig Olaszországot Roberto Cantalupo követ képviselte Spanyolországban. Nem sokkal az olasz kudarc után azonban a diplomatát visszahívták Rómába. Érdekes megvizsgálni ennek visszhangját a magyar iratokban is. Wodianer 1937. május 1-jén írt jelentésében<sup>43</sup> beszámol arról, hogy a spanyolok Cantalupo leváltását egyértelműen a guadalajarai vereség következményeként, és a nagykövet engedetlenségeként értelmezték. Ez utóbbit azzal magyarázták, hogy Cantalupo nem volt hajlandó végrehajtani a Francótól kapott utasítást, mely szerint agyon kellett volna lövetnie a vereségért felelős olasz tábornokokat. Wodianer szerint azonban ezek a hírek megalapozatlanok, sőt „gyerekes kitalációk”. Valószínűbbnek tartja, hogy Cantalupónak Roberto Farinaccival – az egyik legradikálisabb fasiszta politikussal és újságíróval – lehetett összetűzése, s ennek eredményeként kerülhetett sor menesztésére.

A guadalajarai vereség után megszűnt az olaszok katonai önállósága. A Legionárius Légierőt a német Condor-légió központi vezetése alá rendelték; önállóan nem indíthattak támadást a spanyolok beleegyezése nélkül. Guadalajara azonban nem csak katonai kudarc volt, hanem az olasz fasiszmus első igazi és kimagyarázhatatlan veresége is. Innentől kezdve Mussolini nem titkolt spanyolországi célja a revans volt.<sup>44</sup> Elvileg ugyan volt lehetőség arra, hogy Olaszország visszavonuljon a spanyol

<sup>40</sup> MOL K-63. 275. cs. 1937. 29/1. Róma, 1937. március 29. Villani Kányának (51/ pol.-1937).

<sup>41</sup> Uo. Róma, 1937. november 22. Szabó Kálmán a m. kir. honvéd vezérkar főnökének (706/455).

<sup>42</sup> Uo. Lisszabon, 1937. szeptember 18. Wodianer Kányának (64/ pol.-1937).

<sup>43</sup> Uo. Lisszabon, 1937. május 1. Wodianer Kányának.

<sup>44</sup> ORMOS Mária: i. m. 417–429.

háborúból, Mussolini azonban már túlságosan elkötelezte országát: egyenesen presztízskérdéssé vált számára a spanyol ügy. A hátraarc egyértelmű lett volna a vereség elismerésével.<sup>45</sup>

A spanyol futóhomokban egyre mélyebbre süllyedő Olaszország aggodalmait jól megvilágítják Galeazzo Cianónak az 1937 végéről, 1938 elejéről származó naplóbejegyzései. Az olasz külügyminiszter jól érzékelte, hogy Hitler taktikai céljai szempontjából hasznos volt számára az olaszok nagymértékű lekötöttsége a spanyol konfliktusban. Ekkor már az olasz vezetők is a spanyol kaland mielőbbi befejezését szerették volna elérni.<sup>46</sup>

Az olasz tábornokokat rendkívül idegesítette, hogy a spanyolok hadműveleti kérdésekben ügyet sem vetettek a tanácsaikra. Az olasz hadvezetés véleménye szerint a spanyolok, ahelyett hogy nyomulnának előre, csak elaprózzák erejüket. A háború mielőbbi befejezését kívánták, mert így további súlyos anyagi terhektől mentesültek volna – kommentálja egy magyar diplomáciai jelentés.<sup>47</sup>

Az olasz–spanyol súrlódások ellenére a külföld még úgy érzékelte, hogy Mussolini hatalmi fölényben van, és ha a polgárháború a nemzetiek győzelmével zárulna, Olaszország olyan befolyással lesz a Franco-kormányra, hogy azt Franciaország nem tűrheti. Mint ahogy nem fogja megengedni azt sem, hogy „a Baleárokon, ahol olasz mágnások már most összevásároltak minden talpalatnyi területet, Olaszország legyen az úr” – számol be Villani Frigyes római magyar követ a szovjet nagykövettel, Stejnnel folytatott beszélgetéséről. Láthatjuk tehát, hogy Berneri Mussolini terveiről összeállított dossziéja igen megalapozott volt, és nemzetközi szinten is komolyan tartottak a Duce spanyolországi térnyerésétől. Ha ez bekövetkezik, egy francia–olasz háború veszélye is fennállt volna.<sup>48</sup>

Az olasz és a spanyol hadvezetés közötti feszültség állandósult, sőt voltak pillanatok, amikor még fokozódott is. Ilyen momentum volt például a köztársasági haderő utolsó nagy támadó hadművelete, az ebrói csata (1938. július 25.–november 16.), amellyel párhuzamosan Európa figyelmét a Hitler kirobbantotta csehszlovák válság kötötte le. Ez aggodalommal töltötte el Francót, és némi reményt ébresztett a köztársaságiakban. Ha ugyanis ekkor kontinentális háború robbant volna ki Euró-

<sup>45</sup> Morten HEIBERG: i. m. 98.

<sup>46</sup> Galeazzo CIANO: *Diaries 1937–38*. Odhams Press, London, 1952. 64–65. (Őt idézi GÖMÖRI Endre: i. m. 41.)

<sup>47</sup> MOL K-63. 275. cs. 1937. 29. Spanyolország, általános külpolitika, 3. Róma, 1937. november 22. Szabó Kálmán a magyar királyi honvéz vezérkar főnökének (706/455 k.a.-1937).

<sup>48</sup> MOL K-63. 97. cs. 1938. 11/27. Franciaország, francia–olasz viszony, 49–50. Róma, 1938. április 9. Villani Frigyes jelentése (60/pol.-1938).

pában, akkor a köztársasági oldal nyilvánvalóan részt vett volna az olasz–német csapatok lekötésében, s ezzel elnyerhették volna a nyugati kormányok támogatását. Franco ekkor két olyan lépést tett, amivel egyáltalán nem nyerte el sem az olaszok, sem a németek rokonszenvét. Egyrészt deklarálta országa semlegességét egy lehetséges európai konfliktusban; másrészt közölte, hogy háború esetén sem a spanyol területen harcoló olasz, sem a német katonák nem közelíthetik meg a francia határt százharminc kilométeren belül. Ciano egyenesen undorítóknak titulálta Franco viselkedését ebben a helyzetben, hozzáfűzve, hogy „Olaszország hősi halottai megfordulnak a sírjukban”.<sup>49</sup>

Összességében az olasz segítség mértéke – bár különböző források más-más adatokkal szolgálnak – elérte a nyolc és fél milliárd lírát,<sup>50</sup> katonák tekintetében pedig az egy adott időpontban a Spanyolországban harcoló legtöbb olasz katona száma ötven–nyolcvanezer fő között mozgott.<sup>51</sup> Összehasonlításképp, a német katonai létszám sosem haladta meg a tízezer főt.<sup>52</sup> Olaszország közel négyezer halottat hagyott maga után a félszigeten, és tizenkétezer sebesültet szállított haza.<sup>53</sup> Ez a jelentős mértékű anyagi és katonai hozzájárulás indokolja a kérdést: vajon Olaszország milyen katonai felkészültséggel lépett volna be a második világháborúba, ha azt nem előzte volna meg a spanyol polgárháborús beavatkozás. Több történész – közöttük Coverdale és Zanussi –, hogy mentséget találjon Olaszország második világháborús vereségére, úgy véli, hogy a Spanyolországban bevetett olasz hadierő eleve elavult volt, ezért úgysem vették volna hasznát a világháborúban. Salas Larrazábal szerint is az olaszok olyan technikát használtak Spanyolországban, melynek egy modern háborúban nem sok keresnivalója lett volna, vagyis

<sup>49</sup> Galeazzo CIANO: *Diaries*. I. m. 163. (Őt idézi GÖMÖRI Endre: i. m. 46.)

<sup>50</sup> Villani Frigyes jelentésében közel tízmilliárd lírás adósságról ír. MOL K-63. 98. cs. 11/32. Franciaország, francia–spanyol viszony, 44–45. Róma, 1939. február 22. Villani szigorúan bizalmas jelentése (38/pol.-1939)

<sup>51</sup> Morten HEIBERG: i. m. 183.; ORMOS Mária: i. m. 429.; GÖMÖRI Endre: i. m. 49. A MOL iratanyagai között található olyan dokumentum is, mely arról számol be, hogy Mussolini sokkal több katonát is képes lett volna mozgósítani, még a háború utolsó szakaszában is. Villani 1939. január 26-i jelentésében arról ír, hogy a Duce elrendelte az 1901-es korosztály katonai behívását, melynek eredményeként hatvanezerrel több ember fog Olaszországban fegyverben állni. Olasz katonai körök szerint azonban ez az adat eléri a kétszázezret is. Ezzel Mussolini szándéka figyelmeztetni Franciaországot, hogy beavatkozás esetén az olasz hadsereggel fogja magát szemben találni. MOL K-63. 98. cs. 11/27. Franciaország, francia–olasz viszony, 136–137. Róma, 1939. január 26. Villani szigorúan bizalmas jelentése (15/pol.-1939). Legutóbbi könyvében Payne negyvenkilencezer főben összegzi az olasz katonák létszámát. (PAYNE: i. m. 133.)

<sup>52</sup> GÖMÖRI Endre: i. m. 26. A külföldi intervenciók jelenlét számbeli összehasonlítását részletesen lásd még Hugh THOMAS: i. m. II. k.t 1040–1053. Olaszországra vonatkozó részek: 1042., 1045–1046. és 1053.

<sup>53</sup> ORMOS Mária: i. m. 429.

a polgárháború volt ezeknek a gépeknek a hattyúdala.<sup>54</sup> Mások – köztük Heiberg – inkább azt hangsúlyozzák, hogy Mussolini pirruszi győzelme Spanyolországban katasztrofális következményekkel járt mind Olaszország katonai, mind gazdasági felkészültségére nézve. Véleményem szerint azonban mindkét nézet erősen hipotetikus, tekintve, hogy Olaszország második világháborúban elszenvedett vereségének háttere sokkal összetettebb, mintsem leegyszerűsíthető volna a polgárháborús intervenció anyagi veszteségeire.

Mussolininek a fegyveres beavatkozáson kívül más eszköze is volt Spanyolország olasz érdekektől való függőségének a fokozására. Ez a fasizálódás folyamatának sürgetése volt, mely már korábban, Primo de Rivera diktatúrája alatt is jelen volt a Duce politikájában. Heiberg számos olyan iratot vizsgált meg, melyek bizonyítják az olasz fasizmus és a spanyol Falange közötti szoros együttműködést. Dokumentumok tanúsítják például, hogy Mussolini anyagilag is támogatta a spanyol jobboldali szervezetet havi ötvenezer líra összeggel, egészen 1936 elejéig. Az olasz fasizmus hatását Coverdale és Renzo de Felice ugyan nem tartja fő motívumnak a polgárháborús intervenció indítékai között, az ideológiai hasonlóságokról azonban mégsem feledkezhetünk meg.<sup>55</sup>

Vizsgáljuk meg például a Duce 1932-es beszédének egy részét: „... a huszadik század a fasizmus százada lesz, s Olaszország harmadszor is az emberi civilizáció vezetőjévé válik... Anélkül, hogy próféták lennénk, kimondhatjuk, hogy Európa tíz esztendő alatt meg fog változni... Tíz év alatt Európa fasiszta lesz, vagy fasizálódni fog. A mai civilizáció elmentmondását csak egy módon oldhatjuk fel: Róma tudásával és doktrínájával.”<sup>56</sup> Ezek a szavak minden kétséget kizáróan alátámasztják, hogy a fasizmus terjesztése igen erősen motiválhatta tehát a spanyolországi olasz intervenciót is.

Mussolini tehát a fasiszta ideológiát kihasználva, Francóra is igyekezett nyomást gyakorolni. Azon túl, hogy egy fasiszta spanyol rezsim politikai stabilitást jelentett volna Olaszország számára a Földközi-tenger medencéjében, Mussolinit a fasizmus erőteljes spanyolországi terjesztésében még az is motiválhatta, hogy a fasizmus exportja erősítette volna

<sup>54</sup> Jesus Maria SALAS LARRAZÁBAL: Evaluación técnica del material italiano utilizado en España. In: *Italia y la guerra civil española, Simposio celebrado en la Escuela Española de Historia y Arqueología de Roma*. I. m. 117–153. – Salas Larrazábal esetében mindenesetre szükséges figyelembe vennünk, hogy a kiváló történész a felkelő hadsereg légierejének tábornoka volt, így ez esetben talán „karcolások” estek az objektivitásán.

<sup>55</sup> Az olasz fasizmus spanyolországi hatásáról lásd részletesebben Morten HEIBERG: i. m. 153–167.

<sup>56</sup> Mussolini 1932. október 25-i, milánói beszédében elhangzott gondolatok. Benito MUSSOLINI: *Opera Omnia*. La Fenice, Firenze, 1958. 25. k. 147. (Idézi Morten HEIBERG: i. m. 154.)

saját imázsát. Legfontosabb indítéknak azonban kétségtelenül azt tekint-hetjük, hogy Mussolini abban bízott: a spanyol fasizálódással bizonyos mértékben ellenőrzés alatt tarthatja majd a spanyol bel- és külpolitikát.

Amikor 1938-ban Franco végső győzelme már egyre valószínűbb lett, az olaszok azon kezdtek gondolkodni, hogy a továbbiakban hogyan őriz-zék meg befolyásukat a spanyol politikában. Az olasz ideológiai rend-szer konkrét hatását jól nyomon követhetjük a spanyol *Fuero del Tra-bajo* szövegén, mely egyértelműen az olasz *Carta del Lavoro* példáját követte. Jóllehet a spanyol sajtó úgy állította be ezt a törvényt, mintha az egy ízig-vérig nemzeti hagyományokra alapuló dokumentum lenne, olasz szakértők szerint a spanyol alaptörvény nem sokban különbözött az olasz korporativista modelltől.<sup>57</sup>

Mussolini igyekezett az oktatásra is kiterjeszteni a fasizmus befolyá-sát. Spanyol tanárok tettek látogatást Olaszországban, és az olasz fa-siszta oktatási rendszert bemutató kurzusokon vettek részt. Megkezdő-dött az olasz nyelv oktatása is a spanyol általános iskolákban, és felsőbb politikai körökben is támogatták, hogy a francia helyett az olasz legyen a kötelező idegen nyelv a spanyol iskolákban.<sup>58</sup>

Az olasz diktátor ideológiai tervei ellenére, Mussolininek és Francó-nak azonban egymással ütköző, hasonló imperialista ambíciói voltak a Földközi-tenger nyugati medencéjére vonatkozólag. Ez már ekkor meg-mutatkozott, akadályt gördítve a két ország közötti szorosabb baráti vi-szony kialakítása elé. A második világháború egyre növekvő katonai ne-hézségei azután megakadályozták Mussolinit abban, hogy számottevő valós befolyást gyakorolhasson Francóra, s a Duce már sokkal inkább riválist látott a spanyol vezérben, mintsem barátot.<sup>59</sup>

## **Az olasz intervenció következményei, a kapcsolatok alakulása 1939–45 között**

Franco 1936 júliusában Spanyolország geopolitikai súlyát és hűségét ajánlotta fel Olaszországnak az azonnali olasz támogatásért cserébe. A Duce élt is a lehetőséggel, és beavatkozott a polgárháborúvá szélesedő felkelésbe. Jóllehet Mussolininek pontos elképzelései még nem voltak arról, mit nyerhet a spanyol tábornokok támogatásával, mindenesetre

<sup>57</sup> Morten HEIBERG: i. m. 161–162.

<sup>58</sup> Uo. 163.

<sup>59</sup> Morten HEIBERG: i. m. 166–167.

remélte, hogy Olaszország lehetőségeit sikerül jelentősen kibővítenie a Földközi-tenger medencéjében, korlátozva ezzel Franciaország mozgásterét.

Wodianer 1939. januári jelentéséből kitűnik: az olasz és a német kormány tisztában volt azzal, hogy a spanyolok nem kívánnak a közeljövőben nemzetközi konfliktusban részt venni, ennél fogva aktív szövetségesként nem is lehetne rájuk építeni. Mégis remélték, hogy egy világméretű háború esetén a spanyolok velük szemben legalább jóakarátú semlegességet tanúsítanak.<sup>60</sup>

Még véget sem ért a polgárháború, Franco már felvillantotta a jövőbeli politikai elképzelését, mely korántsem csengett egybe Mussolini szándékaival. 1939 márciusában a Caudillo már Portugália felé tekintett, s a spanyol–portugál megneemtámadási szerződés („ibériai paktum”) aláírásával szorosabbra fűzte országa viszonyát az Angliával szoros kapcsolatban álló nyugati szomszédjával. Egyébként a kortárs portugál diplomatának, Teutonio Pereirának az volt a véleménye, hogy Franco a polgárháború vége után nem a tengelyhatalmakkal, hanem Portugáliával fog közös politikai irányban haladni, s így – anélkül, hogy hálátlannak mutatkozna Olaszországgal vagy Németországgal szemben – nem fog olyan megállapodást kötni, amely korlátozná döntési szabadságában. A Caudillo hálája ezért inkább ideologikus téren és nem szoros politika együttműködésben fog kifejeződni. Pereira véleménye szerint Salazar „nem túl rideg guvernementális rendszere” jobban megfelel a spanyol nép karakterének, mint a fasiszmus vagy a nemzeti szocializmus. Úgy látta, hogy Franco február 27-i beszédében nem véletlenül aposztrofálta az őt segítő hatalmakat az alábbi módon: „A portugál testvér, a szeretett Olaszország és a baráti Németország.” A portugál diplomata szerint a jelzők és a sorrend is egy egész külpolitikai programot tükröznek.<sup>61</sup>

Az, hogy a Duce mennyire nem tudta csatlós országgá tenni Spanyolországot, és hosszú távon milyen kevés előnye származott az intervencióból Olaszországnak, valójában csak a második világháború következő éveiben fog kiderülni. Összességében azonban elmondható, hogy Mussolini reményei szertefoszlottak. A segítségnyújtás ellenében nem tudott jelentős befolyást gyakorolni a polgárháború utáni spanyol belpolitikára, illetve gazdaságilag sem sikerült hasznot húznia a latin testvérből. Sőt, mintha inkább Franco tudott volna profitálni Mussolini elhibázott

<sup>60</sup> MOL K-63. 98. cs. 11/32. Franciaország, francia–spanyol viszony, 47–49. San Sebastian, 1939. január 22. Wodianer ügyvivő szigorúan bizalmas jelentése (4/pol.-1939).

<sup>61</sup> MOL K-63. 225. cs. 26/32. Portugália, portugál–spanyol viszony, 354–356. San Sebastian, 1939. március 16. Wodianer ügyvivő Csáky István külügyminiszternek.

katonai döntéseiből. Spanyolország egy lépéssel mindig Olaszország mögött ballagott, és ebből a várakozó álláspontból jól láthatta az olasz lépések következményeit, melyek tanulságait nem habozott levonni.

1939. szeptember 4-én Spanyolország hivatalosan deklarálta semlegességét. A spanyol politikusok közt azonban a semlegességnek többféle árnyalata létezett. Voltak olyanok (például Gómez-Jordana<sup>62</sup>), akik a teljes semlegesség mellett szálltak síkra, de olyanok is (köztük maga Franco és Serrano Suñer<sup>63</sup>), akik csak a megfelelő pillanat elérézésére vártak, hogy kihasználhassák a körülményeket. Szeptember 6-án Franco megkapta Mussolini válaszát a spanyolok döntésére vonatkozólag, s ebben világosan kiderült Olaszország konfliktussal szembeni álláspontja is: „...teljes mértékben elfogadom a semlegesség hivatalos deklarálását, és úgy vélem, a háború végéig meg fogja tudni ezt őrizni. Bizonyára ismeri azt az olasz kijelentést, mely szerint Olaszország semmilyen katonai kezdeményezést nem fog tenni. Megpróbálom tartani magam ehhez a vezérelvhez, azonban az események előrehaladtával adódhat olyan helyzet, mely ennek felülvizsgálatára kényszeríthet.”<sup>64</sup> – írta a Duce.

Mussolini tudta, hogy Olaszország nem maradhat távol hosszú ideig a konfliktustól. Az olasz álláspont változásáról a Duce két hónappal országa hadba lépése előtt értesítette is a spanyol vezetőt: „Meggyőződésem, hogy a háború egyre keményebb lesz, és hogy a semlegesek helyzete egyre nehezebbé fog válni... Ami Olaszországot illeti, hosszú távon elkerülhetetlen lesz a hadba lépése, és amikor ez bekövetkezik, Németország oldalán fogja ezt megtenni.”<sup>65</sup>

Olaszország hadba lépésekor (1940. június 10.) Spanyolország is nem hadviselő álláspontra módosította addigi semlegességét, s erről Franco tájékoztatta is az olasz diktátort: „Már ismeri jelenlegi helyzetünk okait. Ennek ellenére, amikor az Ön nemzete belépett a háborúba, úgy döntöttem, hogy változtatunk a korábbi terminusokon, olyan értelemben, hogy a jelenlegi semlegességi deklarációt a nem hadviselő pozícióra cseréljük”<sup>66</sup> – írta a Caudillo. A nem hadviselés deklarálása után azonban a spanyol hadba lépésre végül is nem került sor. A németek ugyan az

<sup>62</sup> Francisco Gómez-Jordana 1942–44 között töltötte be a spanyol külügyminiszeri posztot. Angolbarát monarchista politikusként nagyrészt neki volt köszönhető, hogy Spanyolország semlegessége felerősödött a szövetségesek észak-afrikai partraszállása után. Jordana valóban meghatározó politikusa volt a korszaknak, ezért a történészek az 1942-es esztendő külpolitikai irányváltását gyakran *Jordana-fordulatként* említik.

<sup>63</sup> Serrano Suñer Franco sógora volt, 1940–42 között állt a külügyminisztérium élén.

<sup>64</sup> DDI, IX. sorozat, I. k. 37. Mussolini levele Francónak. Róma, 1939. szeptember 6.

<sup>65</sup> DDI, IX. sorozat, III. k. 623–624. Mussolini levele Francónak. Róma, 1940. április 8.

<sup>66</sup> DDI, IX. sorozat, IV. k. 630. Franco levele Mussolininak. Madrid, 1940. június 10.

olasz segítséget kihasználva is igyekeztek nyomást gyakorolni a Caudillóra, ám a két latin diktátor közötti személyes találkozó (Bordighera, 1941. február 12.) sem tudta Francót rábírni a háborúba való belépésre. Spanyolország nem hadviselő státusa tökéletesen megfelelt Franco hintapolitikájának.

Az olasz–spanyol reláció tekintetében diplomáciailag a legbonyolultabb periódus kétségtelenül Mussolini bukása és a salói köztársaság megalakulása utáni időszak volt.<sup>67</sup> A német érdekeknek alárendelt fasiszta bábállammal párhuzamosan Olaszországban megalakult a hivatalos királyi kormány is, Pietro Badoglio vezetésével. Ebben a kaotikus diplomáciai helyzetben Franco mindkét kormánnyal fenntartotta a diplomáciai kapcsolatokat, bebizonyítva, mennyire jó taktikus és stratégia.

Mussolini halála után új korszak kezdődött az olasz–spanyol diplomáciában. A spanyolokban (a győztesek táborában) élt ugyan még némi szimpátia az olaszok iránt, ez utóbbiak azonban teljes megvetéssel tekintettek az új Spanyolországra. Ennek oka bizonyára az lehetett, hogy úgy vélték: Franco sodorta Mussolinit Hitler karjai közé, vagyis a spanyol polgárháború nélkül a Duce egészen más külpolitikai irányt választhatott volna.

Az új nagykövetek<sup>68</sup> kinevezésével a felszínen normalizálódott a diplomáciai viszony a két ország között. Ennek ellenére a polgárháború öröksége tartós és kitörölhetetlen mozzanat maradt mindkét nép történeti emlékezetében. A demokratikus Olaszországgal új fejezet kezdődött nem csak az olaszok történetében, hanem az olasz–spanyol diplomáciai kapcsolatokban is.

<sup>67</sup> A kettős diplomácia kérdéséről részletesebben KATONA Eszter: A kettős diplomácia problémája. Spanyol–olasz kapcsolatok 1943 és 1945 között. *Külgügyi Szemle*, 2010/3. 157–168.

<sup>68</sup> Olasz részről Tommaso Gallarati Scotti töltötte be a nagyköveti posztot, Franco pedig José Antonio Sanguinista y Castrót küldte Rómába nagykövetnek.